

Jiří Zizler

Bagately o Republice a varlatech Vratislava Effenbergera

Vratislav Effenberger (1923–1986) po sobě zanechal neuvěřitelně rozsáhlé dílo, sestávající téměř ze všech druhů a žánrů. Za života nevydal téměř nic krom jedné bibliofilie a dvou exilových edic. Jeho odkazu se ujalo nakladatelství Torst. Ve dvou svazcích vyšel v minulých letech mohutný komplet Effenbergerovy poezie a nyní se objevuje cyklus autorových pamfletických esejů z let 1970 a 1976–77 pod titulem *Republika a varlata* (2012). Připojme k dílu několik nesoustavných poznámek.

Kniha začíná zběsilou rusofobní tirádou, vedle níž jsou Kunderovy protiruské výpady lipovým čajem ze sáčku. Analogii podobně intenzivní nelásky k Rusku najdeme snad jediné u Karla Marxe. Politická korektnost nás připravila o šovinistické výlevy podobného rázu, v nichž „degenerovaný ruský mužik“ může nejspíš za všechna neštěstí novověku. Na milost bere Effenberger jen Lenina, Trockého a ruskou avantgardu. V klasické ruské literatuře, Tolstém, Dostojevském atd., vidí pouhou makulaturu. Vrcholem všeho bylo, že mužici pustili k moci Stalina. Stalin pak pokazil marxismus-leninismus, jež ostatně nenáviděl.

(Ale dělali ruskou revoluci opravdu jen mužici, nebo zvláštní internacionální

uskupení, které bylo doma všude a nikde? Báli se v Evropě „Rusů“, s nimiž se mohli snadno domluvit, nebo těchto neoblomných zvěstovatelů nového světa? Kam potom zmizeli „autentičtí leninisté“? Effenberger hlásá jen to, co dnes říká v mírnější podobě třeba Bohumil Doležal.) Mezi řádky můžeme číst autorovu víru, že v takové Francii by se to určitě nestalo. Vlast surrealismu však byla experimentu ušetřena, proto věc nelze ověřit. Při vši patologické averzi k Rusku a Rusům dluží autor vysvětlení, jak se země „degenerovaných mužiků“ mohla stát impériem, a posléze supervelmocí ovládající třetinu světa, jak dokázala vyrobit atomovou bombu (asi špióni předali její tajemství na dvou papírech A4 a sestrojila se u Stalina v kuchyni). Výkony v druhé světové válce vysvětluje Effenberger prostince: Amerika dodala Moskvě zbraně (kaťuše a T34 ale v USA nevyroběli) a Rusové hnali dopředu víc vojáků, než jich Němci stačili postřílet. Superpokrokář Effenberger, jenž je na mužika podstatně přísnější než říšská propaganda, se tu konekců dobře shodne s nejposlednějším maloměšťáckým hurvínkem. S Ruskem to může mít někdo i jinak. Nepovažuji se za rusofila ani náhodou, ale být na jedné straně Bratři Karamazovi či Tarkovského Andrej Rublev, a na té druhé všechen surrealismus celého světa, neváhal bych ani vteřinu.

Effenberger vidí propast mezi geniálními revolucionáři a mysliteli Leninem a Trockým a „Dzeržimordou“ Stalinem. Lenin kupříkladu ve své jasnozřivosti věřil, že komunismus bude vybudován bratru za „dva tři roky“, Trockij

byl zas podle všeho zdatný válečný organizátor, ale nemohoucí politik a žalostný ideolog, jehož teze umíraly ještě dříve, než se narodily. Trockisté se například domnívali, že boj proti Hitlerovi je zločin, neboť vítězství nacismu v Německu se promění ve velké vítězství dělnické třídy, která dostává do rukou zbraně. (O takových lapsech elementární soudnosti se Effenberger slůvkem nezminí.) Za všechno je odpovědný kazimír revoluce Stalin. Stalina skutečně nezajímala ideologie, nýbrž uchopení a udržení moci. V tom se však nijak nelišil od velkého Lenina. Právě revolucionáři uznávají vždy jen jednoho pravého boha – moc. Praktik moci si vezme z ideologie to, co potřebuje. „Skuteční marxisté“ prostě realitě a politice nerozuměli natolik, aby tuto moc dokázali získat. Teoretiky Teigova typu vnímali praktici moci buď jako pouhé diletanty, či jako jakési onanisty.

Effenberger též kritizuje tzv. novou třídu, která ovšem není specifickým stalinismem, ale vyskytuje se v každé diktatuře; bez ní nemůže dojít k upevnění Svaté moci. Pokud by se prosadily Trockého představy a úředníci by se točili rychleji než apoštolové na orloji, přineslo by to bezpochyby tolik entropie, chaosu a nestability, že pro každou vzpouru, „kontrarevoluci“, by se diktatura stala snadnou kořistí. Afinita části avantgardy k Trockému byla jen výronem voluntarismu a politické hlouposti.

Dalšími tématy knihy jsou „české národní mýty“, zvláště o vzniku Československa a roku 1968. V obou případech autor diagnostikuje „zoufalé politické diletantství“. Misto Československé

republiky měla vzniknout poddunajská federace, v osmašedesátém neexistoval smysl pro realitu a životaschopná politická koncepce. Zcela přehlíží, že v obou případech šlo též a především o těžko ovlivnitelný dějinný a politický samopohyb. O federaci rakouského soustátí se mohlo mluvit do roku 1914, potom už ovládly vývoj mohutnější síly než vůle několika jednotlivců. Na Masarykovi v poslední instanci pramálo záleželo. Republika by vznikla i bez něj. Obdobně v osmašedesátém o regulaci vývoje nelze vůbec mluvit. Alternativa existovala pouze jedna. Dubček při výjezdu do Itálie v roce 1988 mluvil o přípravě na internaci představitelů „kontrarevolučních sil“ – tak se hájil proti obviněním z pasivity. Polský model byl tedy připraven. Vývoj tyto plány odsunul stranou. Sám Effenberger přispívá osobní vzpomínkou: chtěl v březnu 1968 seskupit všechny síly „na marxistické platformě“, která by zadržovala „masarykovský liberalismus“ a „navazovala kontakt s levicovými studenty ve světě“. Těžko říci, s kým by se na půdě této platformy mohl sejít, když prakticky všechny veřejně působící a publikující osobnosti podrobuje zdrcující kritice. Idea, že by Effenberger změnil průběh Pražského jara, je opravdu surreálně bláznivá. Otázkou je, ve jménu koho a čeho by zastavoval „liberalismus“. A kdyby okupaci nahradily pracovní tábory pro kontrarevoluční živly, opravdu bychom si tolik pomohli?

Pro poúnorovou realitu autor důsledně užívá pojmu „stalinismus“, nerozlišuje nižádná stadia. Do Pražského jara se přešlo ze stalinismu. Jeho vášnivý

soud nad předcházejícími dvěma dekádami vychází z postoje vypjatého moralismu. „Racionální marxistická analýza“ musí ustoupit rozhořčení komunistického kazatele, jehož furor nenalézá omluvu pro nikoho: poblouznění, nerozvážnost, zaslepení, dezorientaci či slabost a strach neuznává a vše umí odůvodnit jen hmotnými interesy. Jeho pohled na českého maloměšťáka s jeho pragmatismem, přizpůsobivostí a opatrnickým míří jistě leckdy do černého. Posedlost antistalinismem jej však vede k nepříjemným závěrům. Effenberger víceméně bagatelizuje německou okupaci (360 000 obětí); i na Slovensku byla perzekuce Židů „vražná“ (až na to, že Tiso Hitlerovi k jeho údivu „svoje Židy“ sám nabídl, vnutil a zabil), poúnorová doba prý přinesla poměry nesouměřitelně ničivější. Jednotlivé výroky překračují hranice ne dobrého, ale jakéhokoli vkusu. V koncentračních táborech se nalézali intelektuální „popletové“, jimž byla svěřena péče o táborové knihovny. Když píše o Jiřím Kolářovi, použije následující charakteristiku: „později žalářovaný básník a ještě později persekvaný avantgardní tapecír hájený jako valutová návnada záhy po válce obcházel s kloboukem, aby na komorní A2 ladičky vyzpíval dik slavné ruské armády (osvoboditelce), což ho zatížilo dost vydatným hrbem, aby se mohl popříště pohybovat v prostorách Národní třídy č. 9–11 jako doma“, s. 189). To by sotva řekl Effenberger Kolářovi do očí, a pokud ano, nestačil by to dokončit. Zahořklou, mírně už zavánějící nenávist používá Effenberger jako univerzální paušální metodu.

Představuje pro mě jistou záhadu, s jakou samozřejmostí surrealisté, tolik opěvující a vzývající imaginaci, volnou tvořivost a lidskou svobodu inklinují k chladným, abstraktním ideologickým systémům jako marxismus a psychoanalýza, jejichž podstata je bytostně mocenská. V případě marxismu brutálně přímočará, v případě psychoanalýzy přece jen zastřenější. Když mluví autor o „iracionálním faktoru“ a „hladu mocnějším než fyzický hlad“ dokáže odkázat pouze k „pudu“ a „pudovému životu“, aniž by vysvětlil, o co se jedná, a co je tedy vlastně racionální a iracionální. Jestliže pak Effenberger pranýřuje hmotářství nicotného lidu, měl by se podívat i před práh svých drahých učitelů. Teige plánoval „masám“ šťastný život v „nejmenším bytě“ na ploše tříkrát dva metry, sám ale ve své vile užíval prostor podstatně rozlehlejších, kde patrně i jeho pes měl k dispozici soukromí nesouměřitelně větší. Není bez zajímavosti, jak úporně lpí Effenberger na staré pravopisné normě (v dovětku ke knize *Realita a poezie* z roku 1969 vroucně děkuje redakci, že mu výjimku umožnila). Je taková formální pedanterie projevem přehnané kultivovanosti, nebo hyperelitářství, které jen odmítá být s tupým a nevzdělaným lidským pövlem na jedné lodi? Nakonec proč ne – autor po letech úvah dospěl k poznání, že potíž spočívá nikoli v sociální, ale v přirozené nerovnosti lidí. Úplná kapitulace a krásný závěr – pro něj asi ale nebylo nutné tolik se pachtit s Marxem a Leninem. Možná to všechno nepostrádá jistou logiku. Pokud jsou lidé opravdu taková pakáž, za jakou ji považuje Effenberger, jakpak by

si vůbec mohli zasloužit vstup do nějaké té Říše svobody? Není vlastně v řádu věci trochu je protáhnout koncentráky, aby poznali, zač je té svobody loket?

Z očekávatelně nadšeného chóru ohlasů na *Republiku a varlata* v *Analogu* č. 70 vybočuje jen střízlivý názor Ondřeje Slačálka, který knihu označil mimo jiné za soubor klišé. Je třeba ovšem uznat, že Effenbergerova kniha přichází příliš pozdě, aby způsobila nějaký intelektuální převrat. Kritikami Pražského jara můžeme dláždit Václavák a proti odmítnutí masarykovské

republiky ve prospěch Rakouska módní policie také nic nenamítá. A nejvíce dnes uspěje jeho silný postoj proti „Rusákům“, za něj mu mainstream a armáda šovinistických šosáků ráda zpětně ruce políbí. V řadě přístupů, hlavně k Masarykovi a osmašedesátému, se Effenberger dokonce blíží ultramontánním katolíkům typu Ladislava Jehličky či Rio Preisnera. Není to až tak ohromující. Pokud někdo celý život kráčí usilovně doleva, nemůže překvapit, když se před námi náhle ostře vynoří z pravé strany.